

PER UNA METODOLOGIA CIENTÍFICA EN L'ESTUDI DE L'ONOMÀSTICA

Josep Maria BERTRAN I COMELLAS

En el nostre sistema educatiu la redacció de textos científics, treballs de recerca, tesis doctorals o simplement d'articles de divulgació ocupa una de les darreres posicions en el rànquing de les activitats docents que es duen a terme a les escoles. L'accés a publicar, a poder comunicar els resultats d'una investigació, la propagació d'unes idees i l'exercici de la comunicació en els mitjans impresos no sols és una opció democràtica, és també un acte de responsabilitat que contribueix a engrossir el bagatge de coneixements a què la societat té dret. L'exercici de la llibertat d'expressió és un acte individual i repercuteix en el bé comú.

Tots aquells que ens dediquem a transmetre coneixements ja sigui a través de la docència, de la publicació o per mitjà de comunicacions, ponències, conferències, etc., tenim l'obligació ineludible de dominar i respectar, tant com sigui possible, les tècniques i metodologies no només per a ser entesos, sinó també per a donar al nostre missatge les màximes garanties d'exactitud, fidelitat i escrupolositat per tal de fer arribar al destinatari la sensació que realment està aprenent alguna cosa.

I malgrat tot ni a l'escola ni a la universitat no s'ensenya suficientment a comunicar. He de reconèixer que la comunitat educativa ens centrem massa en continguts i ens perdem per les exigències dels programes. La recerca no és matèria de curs. La redacció tampoc. I així acceptem per bons treballs on tan sols es donen unes breus notícies sobre un tema (mai una hipòtesi de treball), o es publica un llistat de dades recollides sense mètode ni criteris clars i, si escau, amb unes conclusions poc satisfactòries. El model es repeteix quan l'estudiant comença a investigar i a publicar, i poques vegades es qüestiona la metodologia emprada o la validesa dels resultats obtinguts amb informacions poc contrastades i amb llacunes pròpies d'escolars adolescents.

La comunitat científica peca sovint d'aquesta manca de rigor. Les matèries de lletres, les *Geistwissenschaften*, hi són especialment proclius. La manca de mètode, l'absència d'un objectiu clar, la insuficiència de coneixements i, a vegades, la loquacitat fàcil afegida a la dificultat de treballar en equip, fan que els resultats estiguin molt lluny d'assolir el grau d'interès i productivitat que ofereixen els textos d'economia, medicina o astronomia. Ho podem comprovar llegint revistes especialitzades, de ciències i de lletres.

Amb aquest escrit voldria fer una reflexió sobre les maneres de treballar adreçada a tots aquells que, d'una manera o altra, ens interessem per l'onomàstica. Segurament estem tots d'acord que l'onomàstica és una ciència jove a casa nostra i gairebé desconeguda pel gran públic. Anem bastant a les palpentes i tenim pocs referents que ens ajudin a arreglar aquesta disciplina entre les altres especialitats de la lingüística, sense deixar de banda l'obligat caràcter interdisciplinari en el seu estudi, i a entronitzar-la com un dels referents d'identitat cultural del nostre país.

Tots nosaltres hem tingut la mala experiència que, en llegir articles o llibres sobre un tema del nostre interès, de seguida ens han caigut de les mans. Alguns textos semblen més tractats cabalístics que no pas d'onomàstica. I no són pas pocs! La decepció és descoratjadora. A vegades la cosa ha arribat més lluny, fins al punt que alguna publicació amb aval universitari² ha

² És especialment dura la crítica que fa el Dr. Jürgen Untermann sobre la tesina de Jairo Javier García Sánchez: *Toponimia mayor de la Tierra de Talavera*, publicada per la Universidad de Alcalá de Henares i amb pròleg de Carlos Álvar. Cf. *Beiträge zur Namenforschung*, 39/3/2004, p. 303-305.

estat durament criticada des d'alguna càtedra per la seva falta de rigor, per la manca de metodologia i, en definitiva, per la seva poca professionalitat. Això ens empetiteix com a filòlegs enfront d'altres ciències, les ciències *de debò* i, en el cas català, compromet seriosament la imatge, ja prou malmesa, del nostre país.³

La tasca de la Societat d'Onomàstica és important. El fet que als Països Catalans disposem d'una institució així, que celebra col·loquis i que publica un butlletí, ja mostra prou la maduresa d'una cultura que es preocupa per la seva identitat i també per la seva memòria històrica. Però després de més d'un quart de segle d'existència seria bo el plantejament de noves formes de treball, tant pel que fa a l'àmbit de continguts, objectius i preparació i formació dels seus membres per una banda, com a la difusió de la seva obra i de l'onomàstica en general per una altra.

LA TRIA DEL TEMA

Les raons per les quals triem un tema i hi esmercem hores i hores de dedicació poden ser moltes i de diversa natura. La curiositat rau a la base de tota recerca i la creativitat, el muntatge d'una hipòtesi, la recerca de proves, el muntatge d'un raonament produeix en l'investigador un plaer addictiu que només els lectors d'aquestes línies que heu fet ja les vostres contribucions en aquest butlletí, arriben a comprendre. I arriba el moment d'escriure i cal dir alguna cosa. Però quan ens posem davant l'ordinador, què volem dir? On volem anar a parar i amb quina finalitat? Sovint em demano si el pastís que presentem al lector serà tan bo com promet el seu títol i si, un cop llegit, el deixarà satisfet, si serà un d'aquells textos farragosos que llegim gairebé per solidaritat corporativa o ben al contrari serà un d'aquells que ens fan mantenir l'interès des del primer mot fins al darrer. Estic segur que tots sabeu de quines inquietuds parlo. Les habilitats literàries hi tenen un paper clau, és clar, però el gruix del bon resultat se l'enduu l'exposició clara, precisa i amb mètode de la solució a un problema.

Davant un enigma l'investigador recull el màxim d'informació possible que el portarà a elaborar una hipòtesi de treball. Sovint aquesta hipòtesi és més fruit de la intuïció que no pas el resultat d'informacions contrastades. En qualsevol cas la intuïció ja és una elaboració mental basada en informacions que el cervell treballa de manera inconscient. Si ens plantejem un problema, la pregunta i la solució a què volem arribar és ja un bon començament.⁴

La qüestió clau aquí és saber si els nostres coneixements i la forma de raonar ens permetran d'assolir uns resultats presentables. L'investigador de l'onomàstica té com a objecte d'estudi els noms de persona, els de lloc i altres noms propis. Aquests objectes, els *noms*, són per la seva naturalesa mateixa inestables. Vull dir que no sempre han tingut la mateixa forma, ni s'han utilitzat amb els mateixos propòsits ni han estat triats amb les mateixes motivacions, ni transmesos amb la mateixa exactitud els uns que els altres. Es tracta d'objectes extraordinàriament inestables, la qual cosa fa que els procediments racionals que cal seguir siguin plenament inductius. Això demana una observació dels fets meticulosa, amb treballs de camp, d'arxiu, amb coneixements exhaustius sobre lingüística, història i altres ciències auxiliars. Partint del recull de la matèria primera, passarem a formular una o diverses hipòtesis que caldrà verificar amb l'ajuda dels nostres coneixements com a filòlegs, historiadors, arqueòlegs, etc., i comparar els resultats, les tendències, amb resultats, tendències i usos en altres cultures. Els resultats ens permetran de formular una llei provisional. La suma de diverses lleis provisionals, és a dir, de diverses hipòtesis, ens permetrà de confegir una teoria. I llavors no queda sinó el dubte. Tots sabem per experiència com és de difícil donar una última paraula, fer una asseveració amb l'absoluta certesa d'haver-la endevinat.

³ Si ja és prou difícil acceptar la cultura catalana com a cultura autònoma, què dirà la premsa internacional si, a més, la qualitat de la nostra producció és mediocre? Cf. Merten WORTHMANN (2007). "Eselei à la català". *Die Zeit*, 21/6/2007.

⁴ Molts treballs es donen per acabats després d'una recollida més o menys exhaustiva de noms propis, sense una metodologia ni una crítica de les fonts, i tot seguit es limiten a veure què en diuen els nostres investigadors de més renom. És un començament, però què aporten de nou aquests treballs? On és la dialèctica entre aquella insatisfacció que ens esperona i la curiositat creativa inherent a tot progrés?

La preparació de l'investigador i els coneixements previs a tota recerca són també factors determinants d'un bon o mal resultat. Abans d'emprendre una tasca cal que mesurem bé les forces i siguem realistes pel que fa a les nostres aspiracions i les expectatives d'èxit. Cal delimitar molt bé el camp d'investigació i tot seguit veure si l'abast del tema, la seva accessibilitat i la bibliografia necessària no depassa les nostres possibilitats. Cal parlar amb especialistes de qualsevol ciència auxiliar que ens pugui ajudar, cal tenir coneixements filològics suficients o la possibilitat d'assolir-los sobre la marxa i, sobretot, cal estar al dia de les darreres publicacions sobre el tema. Sovint hom recorre als autors ja clàssics i es repeteixen i defensen arguments de fa quaranta anys sense aportar cap innovació quan potser en revistes especialitzades ja fa temps que aquests arguments s'han arraconat. Cal doncs una bona formació i informació actualitzada i això requereix l'accés a tota mena de publicacions especialitzades en onomàstica o que inclouen treballs sobre noms personals o de lloc. L'accés a la informació troba dos entrebancs seriosos, però que no són insalvables: l'accés físic a les publicacions, col·loquis, conferències etc., i l'accés lingüístic.⁵

Tot i que actualment vivim el que sembla l'època daurada dels mitjans de comunicació audiovisuals i d'Internet, el paper imprès continua tenint un valor insubstituïble. Les publicacions de més anomenada i d'ús més corrent sobre onomàstica són les monografies, però són les revistes especialitzades, com el nostre butlletí, les que apareixen amb més freqüència i solen estar fetes de treballs curts sobre determinats aspectes de l'onomàstica. Trobem també reculls d'articles en volums que es publiquen en honor d'algú o com a commemoració d'algun esdeveniment. No cal oblidar aquí les actes dels col·loquis, congressos o jornades sobre el tema. Les revistes de filologia contenen també articles o recensions de llibres sobre onomàstica, adreces d'entitats o associacions, comunicacions i dades sobre especialistes. Molt interessants són les desiderates, que poden aparèixer com a monografies o com a volum d'alguna publicació periòdica. Aquests treballs ens informen sobre l'estat de la qüestió en un tema concret i en un moment determinat, aporten les darreres dades conegudes i les discussions més actuals. Solen ser bons indicadors dels camps que encara cal treballar i dels temes més de moda. Deixem de banda les informacions extretes d'Internet per ser aquest un mitjà poc segur tant pel que fa a la qualitat dels articles com pel desconeixement dels drets d'autor i sovint per l'anonimat dels mateixos autors.

La tria del tema és encara un procés difícil de ser explicat de manera lògica. Quan algú es decideix per un tema concret és segur que ens troben al capdavant d'un procés electiu en què el treball subconscient hi té molt a veure. Les manies o fixacions de l'autor neixen sovint d'una observació, d'una lectura, d'una anècdota o una experiència i un bon dia, quan ja han madurat dins el cervell, tornen exigint-nos una dedicació i un treball. Explicar com prenem les decisions és un tema apassionant però no és competència nostra, sinó d'experts en el funcionament del cervell.

Hi ha, en canvi, motius evidents que fan que ens decidim per una qüestió concreta com ara un col·loqui amb un tema que ens ve fixat, uns estudis dedicats a, un encàrrec d'una institució o d'un particular, un estudi de mercat, una moda, una intencionalitat política, etc. En qualsevol cas els motius de la tria d'un tema són una qüestió molt personal i la que més s'escapa de la lògica científica. Sí que cal, però, deixar el tema ben clar, quin abast té i quina finalitat perseguim amb els nostres resultats.

⁵ Vegi's la recomanació que fa Lausberg als estudiants de romanística, només per romanística!: Heinrich LAUSBERG (1963). *Romanische Sprachwissenschaft, Voraussetzungen für das Studium der Romanistik*. Berlín, vol. I, p. 10: "Das Minimum der Vorbedingung für das Studium der Romanistik besteht in der ausreichenden passiven Beherrschung aller (lebenden und toten) romanischen Sprachen in geschriebenen Texten".

RECOLLIDA DE MATERIALS

Un cop delimitat el tema, suposem que de toponímia, i amb uns objectius més o menys clars ens dedicarem a recollir tota la matèria primera en un treball de camp: els topònims. L'èxit final de la investigació dependrà en gran manera de l'exhaustió i qualitat de l'inventari total que siguem capaços de confegir. Per això haurem de posar especial cura en la recollida de material toponímic i un cop hàgim acabat el treball de camp caldrà valorar i avaluar tant els mètodes utilitzats per a la recollida, l'autenticitat de les fonts i llur fiabilitat com les informacions addicionals sobre la llengua, inherents a una recerca d'aquesta mena.

Hi ha tres fonts per a la recollida de material, dues d'orals, l'observació del discurs lliure i l'enquesta directa, i una tercera, que és la font escrita.

1. La primera consisteix en l'observació i cacera de mots en una conversa aparentment informal. És la forma, pensem, més efectiva per a recollir material oral ja que l'expressió lliure i el desconeixement dels objectius que en té l'informant fan que aquest no es trobi sota la pressió d'unes preguntes concretes, cosa que en podria condicionar les respostes. Aquest mètode de recerca vol temps. Força temps. Però l'espontaneïtat en la parla ens dóna informacions valuosíssimes allà on una enquesta directa pot fracassar. Fa vint anys, recollint topònims pel Berguedà, ens deien que per anar a tal lloc calia passar per sota [lə'kor], amb *o* oberta, però en demanar el nom del santuari situat al capdamunt del cingle ens deien [lə'kwar]. La virtut d'aquest mètode rau a saber desfocalitzar la toponímia de la conversa bo i portant l'interès cap a temes ben allunyats de la nostra disciplina: bolets, cacera, cultius, turisme, senderisme o qualsevol altre.

2. Enquesta oral. Aquest mètode de recollida de dades pot comportar el perill que l'informant, sentint-se obligat a donar una resposta concreta, caigui en la ultracorrecció o utilitzi els noms oficials, quan existeixen, o canviï a una fonètica més estàndard o senzillament perdi l'espontaneïtat i amb ella la pronúncia genuïna de la gent del lloc. Sovint us trobareu que, mots i topònims que l'enquestat ha dit en una conversa lliure, en l'enquesta directa dubta o n'excusa la seva pronúncia rústega, pagesa, dialectal i, de vegades, acaba per no contestar.

Tant per a la conversa lliure com per a l'enquesta directa cal una bona dosi d'humanitat, d'empatia amb la gent del país i saber guanyar-se'n la confiança. Cal també un bon coneixement dels dialectes i una sòlida formació filològica. L'experiència en transcripcions fonètiques, fins en altres llengües, hi ajuda molt. I com és de manual, els enquestats sempre hauran de ser nadius, i com menys lletra tinguin millor. En moltes contrades la despoblació i l'arribada massiva de forasters han fet estralls en la parla més genuïna. Cal evitar expressament els erudits locals, les informacions dels quals sempre seran sospitoses de contagis i interferències de tota mena. Diversos autors donen consells i instruccions per a la recollida de topònims. Les seves experiències ens seran molt útils i ens evitaran errors des de bon principi.

3. Les fonts escrites són la millor manera de saber com era el topònim en l'antiguitat. La qüestió és si hi ha altres formes de saber com era antigament i a quan es refereix el mot *antigament*. Les reconstruccions a partir de supòsits i de lleis fonètiques no ens serveixen com a matèria primera. I pel que fa a *antigament* només ens podem referir a la primera i més antiga forma documentada del topònim, la qual cosa no significa que el mot no fos, en el moment de ser escrit, un fòssil d'una antigor aclaparadora, prehistòrica fins i tot. En Coromines⁶ explica Carcolze per la forma medieval *Carcobite*, pròxima al basc, com a 'camí de la penya', descripció que es correspon amb l'orografia del lloc. Igualment a *Kanavita*, l'antic nom de Canalda, hi podem suposar almenys un element basc –*vita*, avui *bide* 'camí'. Però és possible, si no segur, que aquests noms fossin usats durant segles abans de ser escrits per primera vegada i que durant aquests segles àgrafs el nom hagués conegut diverses formes i hagués patit canvis. Com podem saber si uns parlants bascos van transformar, per etimologia popular, un antiquíssim i ja incom-

⁶ Joan COROMINES. *Estudis de toponímia catalana*, vol. I, p. 86: "poblet al qual s'ha de pujar vorejant un penyal gegantesc".

previsible nom en *Karkobite*? En aquests i altres casos l'expressió *antigament* és un pou sense fons. La documentació té molts altres esculls, com la llatinització, sovint arbitrària i en un llatí precari, dels noms en època medieval, o la imaginació de l'escrivà juntament amb la freqüent inculcra dels redactors, les ultracorreccions, el pes de l'etimologia popular i de la no tan popular, els canvis forçats de models de llengua i fins de la llengua mateixa i la presència de funcionaris exolingües, etc. Tots aquests entrebancs, i altres amb què ens anirem trobant al llarg de la recerca, fan que la informació que ha sobreviscut fins avui s'hagi de prendre amb molta precaució. Però en qualsevol cas cal que la seva recopilació sigui exhaustiva, incloent-hi fins les formes que ens semblin més sorprenents. L'experiència en la lectura de documentació medieval, paleografia, epigrafia i numismàtica és del tot necessària. En el seu defecte cal l'ajuda de professionals.

Quan el nostre estudi es remunta a èpoques passades, de les quals només tenim informació escrita, ens haurem d'assegurar, abans de començar qualsevol recerca, que disposem de competències suficients en les matèries suara esmentades o, si més no, que podem comptar amb col·laboradors experts en cadascuna d'elles.

Els coneixements de paleografia ens permetran la lectura de textos escrits en pergami o paper, però també els textos marginals, grafits i anotacions de tota mena. Per a dur a terme aquesta tasca calen unes quantes habilitats sense les quals, o si en tenim un domini insuficient, els resultats sempre seran parcials si no erronis. En primer lloc, i pel nostre àmbit cultural, és necessari un bon coneixement del llatí, tant clàssic com medieval, amb les expressions pròpies de l'època i el vocabulari pertinent a l'assumpte que tracten els textos, així com els formalismes que cada tipus de document exigia. Sovint el llatí medieval està plagat de mots romànics avui en desús. Els costums, la legislació, les institucions, etc., que imperaven a l'època en què fou redactat no poden ser-nos desconeguts. La gramàtica històrica, la dialectologia, la història de la llengua així com el coneixement d'altres llengües necessàries per a cada cas han de ser eines a l'abast de l'investigador. Afegim també el domini dels sistemes de datació o la tipologia del text, així com les habilitats per a llegir en una o diverses cal·ligrafies. Sovint ens trobem amb textos on falta algun mot, ja sigui perquè ha estat esborrat expressament o el temps n'ha deteriorat la tinta. En aquests casos la tecnologia ens pot ajudar. Sotmetent el text a llum ultravioleta podem llegir amb relativa facilitat el fragment perdut.⁷ Cal tenir en compte també que l'ortografia no pesava com ho fa modernament i que sovint un mateix mot apareix en un mateix text escrit de maneres diferents. Fins en els registres civils de mitjan segle XIX he trobat cognoms familiars escrits, segurament per distracció, a vegades amb *b* i altres amb *v*. Una especial dificultat poden ser les nombroses abreviatures emprades en infinitat de textos escrits en paper i pergami o en inscripcions en pedra, com les làpides funeràries. Es calcula que a cavall entre els segles XIII i XIV es feien servir unes tretze mil abreviatures diferents a Europa. No oblidem les inscripcions en monedes, terrissa, ploms, segells, joies...

És important esbrinar si un document fou redactat per a ús públic o privat. En un o altre cas el registre lingüístic i la referència a persones o llocs (noms oficials o renoms) són diferents, així com la informació que ens donen sobre la llengua en general i sobre els noms de lloc i personals en particular. Les còpies, les minutes, les falsificacions i les variants d'un mateix text contenen a vegades diferències molt valuoses per als lingüistes, arribant a ser per a nosaltres un veritable pou d'informació quan per al profà només són un batibull de formes caòtiques de la llengua.

⁷ Una mala lectura portà Du Cange a llegir *avagant*, donant-li el significat de 'campió que lluita en defensa de l'honor d'una dama', en comptes d'*averament* 'afirmació'. Aquest mot s'utilitza sovint com a exemple del resultat d'una mala lectura, se'n diu mot inexistent o fantasma, apareix en diccionaris i fins ha estat emprat per Narcís Oller a *L'escanyapobres*.

Els testimonis més antics de noms personals i de lloc a casa nostra els trobem en textos grecs i llatins⁸ i també en inscripcions en ploms ibèrics, esteles funeràries i monedes ibèriques, a voltes bilingües iber/grec o iber/llatí. Cal però advertir que la confusió de noms, sobretot pel que fa a la identificació de ciutats, tribus, ceques i cultures, és una constant en els textos grecs i llatins més antics. No és fins ben entrada la dominació romana que ja podem identificar personatges i llocs amb les diferents variants dels noms que ens han arribat.

L'arbitrarietat ortogràfica medieval, la inventiva dels escriptors, l'afrancesament del Rosselló, l'espanyolització, la intrusió de noms i grafies foranes els darrers anys i altres fenòmens ens han deixat una diversitat de formes que, lluny de confondre'ns, són per a nosaltres una font d'informació valuosíssima. Cap dialectalisme, cap barbarisme o *error* ortogràfic o interferència, fet i fet, cap suposada anomalia ens és aliena. És justament en la uniformitat oficial on l'onomàstica comença a perdre interès.

FONTS

Abans he parlat de les tres fonts de recollida de material onomàstic i de la necessitat de ser molt prudents amb els resultats dels reculls de noms. Sovint un topònim és utilitzat per arqueòlegs i historiadors per a demostrar quelcom i també molt sovint els toponimistes es recolzen en troballes arqueològiques per a confirmar les seves hipòtesis. Un topònim documentat oralment o per escrit una sola vegada no ens diu gaire res. Cal recollir-ne totes les formes possibles, orals i escrites, actuals i pretèrites, incloent-hi variants fonètiques i gràfiques, i no destriar cap informació per prejudicis acadèmics. D'aquesta manera podrem interpretar el nom amb molt més fonament.⁹ A més, el coneixement dels trets dialectals de la contrada ens explicarà les peripècies que els noms han hagut de patir.¹⁰

Dins les fonts escrites cal distingir sempre la naturalesa del document i la seva finalitat. Si un text és original segurament obeeix més a formalismes i a una llatinització, macarrònica però llatinització al capdavant, de la llengua i especialment dels noms propis. Una còpia per a ús domèstic pot oferir variants importants en noms personals (hipocorístics, renoms) i en els noms de lloc. Les còpies i les nombroses falsificacions de documents medievals fan que a cada reescriptura hom hi deixi trets lingüístics actualitzats i dialectals segons on es copiï o falsifiqui el text i segons qui el redacti, així com errades ortogràfiques de còpia i equivocacions degudes a un lapsus en la lectura. Les interpolacions tardanes en la còpia i falsificació, total o parcial, de documents solen contenir variants lingüístiques i adaptacions a la parla, estil, cànons i models lingüístics coetanis al canvi. Val a dir que una primera redacció en brut, un capbreu, un esbós o un llibre de comptes privats solen emprar formes més dialectals que no pas els textos sortits de monestirs, cancelleries o grans institucions on la rigidesa del llenguatge i una pretesa erudició tenen més pes. Qualsevol correcció posterior a la redacció del text, qualsevol esmena, notes marginals o dorsals, palimpsests, glosses, aclariments i informacions addicionals fetes sota circumstàncies diferents de la primera redacció poden incloure variants més populars i genuïnes dels noms propis. A tot això cal afegir-hi una datació correcta de cada troballa onomàstica. Una crítica seriosa i una anàlisi en profunditat de les fonts escrites s'imposen abans de fer qualsevol altre pas. I sobretot cal tenir en compte que el resultat d'un recull de noms propis, un llistat més

⁸ Els autors grecs i llatins que parlen de les nostres contrades són unió: des d'Herodot, Aviè, Diodor, Sili Itàlic, Dionís el Perigeta, Polibi, fins a Marcà d'Heràclia, Zonaras, Titus Livi, etc. Aquesta abundància d'autors s'estavella, però, amb la imprecisió i el desconeixement que sovint tenen del país.

⁹ La *Quar* (Berguedà) era pronunciat fins fa poc [ləcor], amb *o* oberta, pels habitants de les rodalies del santuari, pronúncia que es correspon amb la grafia de textos medievals com *illa corre*, *lakor*. D'aquesta pronúncia popular i de la documentació més antiga en podem treure prou informació per a incloure la *Quar* en una família de topònims força estesa al llarg del Pirineu.

¹⁰ Si la pronúncia considerada "rústega" del Berguedà reduïa el diftong [wa] a una *o* oberta (*dos cors de cotre* per *dos quarts de quatre*, calia suposar que el topònim *Lacor*, amb *o* oberta, era en realitat la *Quar* o la *Quart*. Aquí expliquem una ultracorrecció i el seu motiu a partir de fonts orals, escrites i dels trets dialectals de la comarca.

o menys llarg, no és un fi en si mateix sinó la matèria primera amb la qual elaborarem un treball.

MAPES¹¹

A mesura que anem recollint els topònims i les informacions addicionals que creiem necessàries per al treball en curs o per a futurs treballs, caldrà desar, ordenar i classificar tota la informació en suport paper o informàtic i, si cal, en material sonor com gravacions d'entrevistes. Cadascú té el seu mètode i al mercat hi ha manuals que expliquen com organitzar la matèria primera per un treball i com fer el treball mateix. No m'hi extindré. En canvi sí que vull parlar dels mapes toponímics com a rebost de la nostra informació. Mapes que anirem confeccionant, corregint, ampliant constantment i que, donat el cas, podem fer servir per a exposar resultats. De fet no només els topònims, sinó que qualsevol fet lingüístic o variant de la llengua, sigui fonètica, lèxica, sintàctica, semàntica etc., pot ser objecte de la lingüística espacial.¹² Els mapes ens permetran de tractar els topònims segons la seva extensió diatòpica i en destacarem les variants i els límits. L'estudi espacial de la toponímia és important per a delimitar espais, àrees culturals que en darrera instància serviran per a delimitar la "nació"¹³ i la pertinença o no del territori a un àmbit cultural concret, present o passat.

Els mapes ens poden servir per a veure on (i quan) apareixen els topònims (i antropònims) i com i cap a on s'estenen, quins canvis han sofert i per què, però no són necessaris per a la descripció toponímica. Ens poden ajudar a copsar a primer cop d'ull una situació, però no portaran mai gaire informació a l'estudiós.

Seguint de prop la dialectologia, de mapes en podem confeccionar de dues menes: els mapes localitzadors, on localitzem cada topònim al seu lloc exacte, i els mapes areals. Aquests darrers poden ser mapes conceptuals, on es tracta un sol topònim i les seves variants¹⁴ (*borda/bordes/bordeta*) o un accident orogràfic expressat en la toponímia amb diferents mots segons el territori (*espluga/balma*), o bé mapes temàtics on apareixen un grup de topònims que hem escollit amb un criteri determinat (època, llengua, activitat humana, característiques del terreny, hidrònims, etc.).

El mapa localitzador té com a funció recollir i localitzar els topònims allà on són, fent-ne la transcripció fonètica amb absoluta fidelitat i tenint en compte totes les seves variants. Aquest mapa serveix només per a l'investigador durant la seva recerca. La seva elaboració és senzilla, i els darrers avenços tecnològics (GPS, Internet) i les institucions (Institut Cartogràfic de Catalunya) ens faciliten tant la situació exacta on hem trobat el topònim com els mapes detalladíssims on el registrarem. Però tot plegat no deixa de ser un llistat més de noms de muntanyes, poblacions, rius i de noms que no depassen l'àmbit familiar o domèstic com ara recs, bancals, pedregars, corriols o braçals. Ens trobem davant mapes de treball, d'ús exclusiu per a l'investigador en la seva tasca de recollida de noms.

Els mapes areals són més aviat explicatius. Mitjançant línies i colors ens diuen quin és l'abast geogràfic d'un topònim, o quines característiques té la toponímia d'un territori (per exemple la presència o absència de topònims preromans, àrabs, gascons, etc.), amb quina freqüència

¹¹ Vull deixar clar d'entrada que el mapa ens servirà exclusivament per a situar i guardar els topònims que obtindrem de les enquestes orals. El mapa com a font d'informació és massa pobre i poc fiable.

¹² Els mapes lingüístics es començaren a fer servir el 1881 quan Georg Wenker publicà les fronteres dialectals de la Renània. Des de llavors els mapes i atles de contingut filològic s'han anat utilitzant fins als nostres dies. Els llibres de text de les escoles actuals contenen també mapes lingüístics.

¹³ I si a la suposada nació no li quadren les dades, es manipulen els topònims, com ha passat prou vegades a casa nostra.

¹⁴ Potser caldria recuperar la proposta que fa Lyons d'utilitzar el mot *accidència* per a les variants o propietats accidentals (masculins o femenins, singulars o plurals, amb pronúncia oriental o occidental, etc.) dels mots. Cf. John LYONS (1986⁸). *Introduccion a la lingüística teòrica*. Barcelona, p. 205.

apareixen en una zona, en quina època, etc. Es tracta, doncs, de mapes interpretatius.

Ara bé, aquestes interpretacions dels mapes areals gairebé sempre es fan des d'una òptica extralingüística, basada en fets històrics, migracions de població, vies de comunicació i comerç, dominis polítics i conquestes. Així la major presència de noms preromans a l'Alt Berguedà i la seva absència al Baix Berguedà i la manca d'arabismes a tota la comarca ens fan treure unes conclusions sobre la intensitat de la romanització o el paper del món islàmic en aquestes contrades. El paradigma d'aquesta tipologia de mapes el trobem a casa nostra al segon volum dels *Estudis de toponíma catalana* d'en Coromines, on cada mapa correspon, *grosso modo*, a una ètnia i època de la història del nostre país.

La interpretació d'una carta toponímica areal considerant només factors intralingüístics seria la que recorre únicament a explicacions lingüístiques, a canvis produïts dins el sistema lingüístic i no a canvis forçats per causes externes a la llengua.

És un lloc comú entre els lingüistes que els canvis en el sistema deguts a causes intralingüístiques poden tenir diversos i molt variats motius com ara una transmissió irregular de la llengua, on cada generació rep el codi de forma diferent de l'anterior, l'ambigüitat, la confusió, l'economia del llenguatge, etc. Aquests canvis en l'interior del sistema fan que davant la pèrdua d'un element (fonètic, sintàctic, morfològic, semàntic, etc.) s'activin uns mecanismes que tendeixen de forma natural a l'equilibri del sistema i que, si per alguna raó aquest equilibri es trenca, la llengua el refà d'una manera o altra. Ara bé, això comporta nous canvis i arranjaments que, al seu torn, provoquen nous canvis i així *in aeternum*. En toponímia trobem noms que, si bé en un principi s'havien distingit, avui dia són sinònims, almenys en algunes comarques (*avenc*, *grallera*, *espluga*, *balma*) o, si més no, la confusió és molt gran entre els autòctons.

Aquí trobem una primera anomalia en el sistema: la coincidència d'isoglosses en dos mots o més amb el mateix significat, com són *avenc* i *grallera*. Es dona també el cas que per un mateix accident orogràfic es facin servir noms diferents en àrees diferents, les isoglosses dels quals en marquen la frontera d'ús, és a dir, amb una línia de separació nítida; al Solsonès les balmes situades a l'est de la riera de Canalda duen el nom de *balma* (o *bauma*) i de les que són a la banda oest en diuen *espluga*.

Una segona anomalia és quan per una mateixa realitat trobem dos noms diferents però sense una frontera (isoglossa) que n'exclouï l'un o l'altre sinó en isoglosses irregulars, que es creuen i s'interfereixen. Del dolmen se'n diu *arca* (Vall d'Arques) *caixa* (la Caixa del Moro), *ara* (Coll d'Ares) i altres noms genèrics con *taula*, *cova*, *bressol*, etc.

Però els problemes tècnics a l'hora d'elaborar un mapa toponímic els trobem ja resolts en els mapes dialectals. De fet la metodologia és molt semblant. Hom pot recollir l'experiència dels dialectòlegs i aplicar-la, amb lleus canvis exigits per la matèria en qüestió. Malgrat tot el mapa sempre serà una font deficient d'informació i, en el millor dels casos, una bonica il·lustració per al gran públic.

DELIMITACIÓ DEL TREBALL

Tradicionalment la compilació de topònims i antropònims s'ha fet sobre la base de tres criteris fonamentals que delimiten perfectament la nostra recerca. En primer lloc, trobem els reculls amb criteri geogràfic-espacial; en segon lloc, els fets amb criteri diacrònic, i finalment els de temàtica pertinent o noms referents a una activitat o una tipologia concreta basada en criteris aleatoris (ramaderia, orografia, origen lingüístic, criteris polítics, etc.).

En el primer grup, la recollida de topònims pot correspondre a una àrea geogràfica ben definida per l'orografia o per l'administració. La tria de criteris orogràfic o administratiu és vàlida en tant que ha permès que a casa nostra els estudis locals i comarcals siguin munió, però sovint els fets i les realitats lingüístiques depassen les fronteres naturals i, no cal dir-ho, les administratives. La conca d'un riu,¹⁵ amb els seus afluents, rieres, rierols, torrents, fonts, etc., pot ser un

¹⁵ Tal com Hans Krahe estudià l'hidronímia europea: *Unsere ältesten Flußnamen*, 1964.

bon criteri si el treball tracta d'hidrònims, però justament en l'hidronímia és on més afinitats trobem en la toponímia europea i el seu estudi ens obliga a traspasar tota mena de fronteres. Per altra banda sabem que no és tan fàcil saber on comença i on acaba un riu, un camí, una urbanització, una rasa. Ja vaig dedicar un paper¹⁶ al canvi de nom d'un riu o d'un mateix corrent d'aigua en diversos trams del seu recorregut sense que hi hagi canvi de llengua. El criteri geogràfic per a delimitar el camp d'estudi pot estar determinat per les anomenades fronteres naturals, que no sempre ho han estat; per les fronteres lingüístiques, actuals o pretèrites; per les administratives, quan un ajuntament, consell comarcal o institució autonòmica encarrega un treball; per les fronteres psicològiques i les de coneixements de l'investigador, manies personals, que no en falten, i desconeixement d'algunes àrees geogràfiques o èpoques històriques on l'investigador mai no posarà els peus.

Una segona opció és estudiar una època determinada sempre sobre la base d'un substrat lingüístic concret (preromà, llatí, àrab, occità, etc.). Aquí la qüestió principal serà saber de bon principi que el nostre estudi sempre serà parcial. Un cop desaparegut un substrat lingüístic i cultural només ens deixa relíquies. Un recull de toponímia ibèrica o àrab, per exemple, sempre serà incomplet. El fet que la llengua dominant ara sigui una altra que la de fa dos o tres mil anys comporta en molts casos canvis en els noms de lloc i sobretot en els personals. En altres casos l'adaptació a la nova llengua hegemònica produeix canvis tan radicals en els topònims que ens limita moltíssim la nostra recerca. Val a dir també que molts llocs canvien de nom cada generació, sobretot pel que fa a noms de recs, balnes, bancals, pletes. Al Solsonès trobem la *bauma dels Moros* que en Serra i Vilaró coneix com a *balma de Cal Llop* i que els naturals d'avui coneixen com a *bauma de la Rita*.

Finalment un recull de topònims pot estar circumscrit a un tema decidit per l'investigador aleatòriament. Em refereixo a topònims originats per l'activitat humana (ramadera, industrial, religiosa, administrativa...), per noms relatius a llegendes, a animals, a accidents geogràfics, a botànica, a malnoms i mil motivacions més.

Darrere aquestes tres tipologies de reculls de noms propis i els posteriors treballs d'anàlisi i interpretació sempre hi ha una presència, tàcita o manifesta, i fins als nostres dies absolutament essencial: l'etimologia, que ha motivat, dirigit i dominat ideològicament la gairebé totalitat dels estudis onomàstics del nostre país.

EL PES DE L'ETIMOLOGIA

Si fem un repàs dels estudis clàssics en l'onomàstica catalana i en l'onomàstica general, ens adonem de seguida que fins ben entrats els anys vuitanta del segle XX aquesta ciència sembla tenir com a primer objectiu o, si més no, com un element absolutament imprescindible l'etimologia dels noms. A partir d'aquí les èpoques en què aparegueren els topònims i noms personals, com es desenvoluparen i com i per on es van estendre semblen ser passos intermedis per a fer una reconstrucció i fins una justificació ètnica, lingüística i nacional.

A partir d'aquests objectius s'intenta refer tant com sigui possible el lèxic preromà, preferentment basc al Pirineu, el lèxic ibèric (és a dir no indoeuropeu) a la costa i a l'interior del país i amb aquestes dades lingüístiques i ètniques posem els fonaments de la nostra *raça*.¹⁷ Després vénen els romans, de qui hem heretat llengua i cultura. I més tard noves invasions deixen empremta a casa nostra. En tots els casos l'onomàstica explicarà les peculiaritats de la nostra cultura enfront d'altres i serà un element diferenciador més de la nostra identitat.¹⁸ A més, a partir dels diferents estrats lingüístics, de les seves àrees d'influència, de la seva petja, reconstruirem estadis de la nostra llengua i cultura. Fins i tot es reconstrueixen formes

¹⁶ J.M. BERTRAN (1998). "El canvi de nom en els hidrònims. Alguns exemples de la Catalunya central". *BISO*, núm. LXXIII, juny de 1998, p. 55-57.

¹⁷ "Raça històrica, no pas antropològica", que diu Rovira i Virgili a *Resum d'història de Catalunya*. Barcelona: La Magrana - Diputació de Barcelona, 1983, p. 8.

no documentades¹⁹ on l'etimologia subjacent hi té el paper principal. I així establim paral·lelismes entre mots, entre tendències morfològiques, fonètiques, etc. Per exemple, determinades tendències del català al Pallars i a la Ribagorça, manteniment, transformació o desaparició de fonemes, s'expliquen pel substrat basc, però la toponímia basca de la zona s'explica, sobretot, pels significats dels topònims agafats com a noms comuns. Etimologia i, per tant significat, com a eix de la investigació.²⁰

Aquesta influència neoromànica no es dona només a casa nostra. Els catalans, que no tenim estat propi, hem hagut de justificar la nostra identitat al marge d'un estat l'existència del qual ens donaria identitat i un lloc al món. El primer pas, doncs ha estat demostrar la nostra idiosincràsia cultural i qualsevol recurs que ens hi ajudés era benvingut. També els estats unitaris, que pretenen ser nació, han hagut de justificar, com han pogut, la seva identitat i unitat nacional recorrent a arguments lingüístics, culturals i ètnics, tot i que gairebé sempre ocultant, tergiversant i falsejant voluntàriament les realitats. Avui dia, però, ja no ens cal justificar la nació; hem de guanyar-nos l'estat (potser), però si optem per l'autodeterminació l'hem de defensar d'altres maneres més eficaces i d'acord amb realitats diferents de les de fa cent anys. Així, doncs, seria bo plantejar-se si la metodologia dels nostres treballs onomàstics no respon a les darreres escriptorialles d'una visió essencialista i reivindicativa de les cultures i si potser caldria canviar la manera d'abordar aquesta disciplina.²¹ L'evolució de la lingüística i particularment de l'onomàstica durant les darreres dues dècades ens obliguen, si volem ser a primera divisió, a canviar els mètodes de treball, els objectius i la (fins ara poca) intervenció a la societat, especialment a l'escola.

No vull pas dir amb tot això que hàgim de deixar de banda l'etimologia. El seu estudi ens pot ajudar força a entendre èpoques de la història de la llengua de les que no en tenim gaires testimonis, ens poden ajudar a refer un lèxic de noms comuns i comparar les tendències universals en diferents èpoques i regions del món a l'hora de donar nom als llocs i a les persones; ens pot ajudar a apropar-nos al que deuria ser la morfologia o la fonètica de la llengua en èpoques remotes i ens pot il·lustrar les formes de vida, economia, creences, etc., d'altres temps. Ara bé, reduir l'onomàstica a una simple ciència auxiliar de la història o de la gramàtica històrica és jugar a segona i empobrir-ne enormement les possibilitats. Fins ara gairebé només ens hem dedicat, i jo m'hi compto, a fer-ne una *ars minor* i hem deixat de banda recerques de caire i finalitat

¹⁸ Des dels treballs de Balari i Jubany fins a les darreres publicacions catalanes hom intenta centrar-se en l'etimologia (ibero-basca, llatina, celta, àrab, berber, germànica, occitana, etc.) per a adscriure el nom a una ètnia i refer o revisar un procés històric, és a dir, amb un objectiu quasi sempre extralingüístic. Alguns títols de treballs d'altres contrades i èpoques han portat aquesta interpretació ètnica de manera implícita, com ara "Carattere eteroglotto dei toponimi scani (tentativo di ricostruzione storico-linguistica)" de F. RIBEZZO, a *Onomastica*, III, 1949. Altres títols ho manifesten obertament, com l'article de V. Georgiev "Die Herkunft der Namen der größten Flüsse der Balkanhalbinsel und ihre Bedeutung zur Ethnogenese der Balkanvölker", a *BalkE*, 1951. Avui dia a casa nostra no s'esmenta la finalitat etnogràfica de l'explicació etimològica dins l'onomàstica. No cal perquè de fet ja se'n desprèn. Sí que trobem però títols com *interpretacions etimològiques de..., sobre l'etimologia de..., propostes etimològiques...* etc.

¹⁹ Als manuals d'història de la llengua i de gramàtica històrica hi solem trobar reconstruccions no documentades que es marquen amb un asterisc. L'excés d'asteriscs ja és un indicador de la qualitat del treball.

²⁰ Un cas ben curiós és el del quadernet que van donar als assistents al XV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica a Reus el 1991. El títol és *Llista dels cognoms catalans d'origen germànic*, editat per l'Institut Municipal d'Acció Cultural de Reus. A la pàgina 3 diu: "Els noms germànics de l'època en qüestió no tenen cap «significació», els elements onomàstics es poden combinar lliurement segons uns mecanismes determinats i són «intraduïbles»". Doncs bé, la immensa majoria d'elements onomàstics del quadern porten el significat i, si un no el té, s'indica amb un "?", és a dir, es considera el seu significat tot i que no se sap.

²¹ No dic pas que hàgim de deixar de reivindicar drets nacionals i polítics, però sí que caldria despolititzar, en la mesura que sigui possible, l'onomàstica i passar a una fase d'investigació on els criteris lingüístics fossin els dominants. Amb tot la neutralitat ideològica absoluta en un text és impossible. Cf. Roger Fowler: "ni el texto ni el analista son sociopolíticamente neutrales. Todo texto revela una ideología subyacente". A Michael PAYNE (2002). *Diccionario de teoría, crítica y estudios culturales*. Barcelona: Paidós. Qualsevol escrit que fem sobre un element d'identificació cultural com és l'onomàstica no estarà exempt d'intencionalitat o d'interpretacions nacional(iste)s.

exclusivament lingüístics que no tinguessin la pretensió de justificar res extralingüístic. Així ens perdem informació sobre la naturalesa mateixa del nom propi, d'allò que el fa propi i de la semàntica del nom propi, o de com funciona el cervell davant un nom comú o davant el seu homònim (si en té) propi. Gairebé mai no tractem les funcions específiques dels noms propis, especialment en la funció comunicativa i ignorem absolutament les noves línies d'investigació que la pragmàtica o la lingüística cognitiva han donat a l'onomàstica. A més l'etimologia ens porta a caure en la temptació, i no són pocs els estudis que ho fan, de creure que hi ha un nom comú per gairebé la totalitat de cadascun dels noms propis, i que la semàntica és el cordó umbilical que els lliga, amb la qual cosa per cada topònim hi hauria d'haver un nom comú corresponent i, un cop identificat aquest, podríem reconstruir el vocabulari de llengües avui desaparegudes i, posats a fer, podríem forçar solucions poc científiques. En el cas de *la Quar*, al Berguedà, amb prou documentació i prou topònims al llarg del Pirineu per suposar un nom comú basc *lacor*, tenim un significat ben concret. Però aquesta correspondència entre el nom comú i el propi que trobem en *la Quar* no sempre la trobem en altres topònims. Aleshores hi ha el perill de caure en la ciència-ficció.²²

I encara hi ha un altre aspecte a remarcar. L'onomàstica comprèn els noms propis. Tots els noms propis. La major part de treballs tracten de toponímia, allí on els noms han romàs segles, de vegades inalterats o amb canvis poc significatius i que els anys els han donat un lligam especial, quasi màgic amb el lloc. Només pocs treballs tracten d'antroponímia, on la relació entre el nom i la persona dura els anys que dura una vida. La tria del nom personal no té cap misteri, gent amb el mateix nom o cognoms n'hi ha molta i les modes i la immigració fan que cada generació canviï el panorama dels noms personals. Però del que gairebé no es troba cap treball és sobre els noms de marques comercials, invents, institucions, quadres famosos, batalles, revolucions, etc. I quan el trobem no s'hi tracta igual els noms propis (topònims i antroponims) *Llobregat* o *Moixeró*, *Oriol* o *Jordi* que els també noms propis *Fundació dels Estudis Superiors d'Olot* o *Colla Vella dels Xiquets de Valls*. En els primers posem l'atenció, en tractem l'etimologia, la història. Dels segons o no en parlem o ens limitem a esbrinar què els fa noms propis; llur transparència semàntica és claríssima i això no els fa interessants. Un cop més l'etimologia hi diu el darrer mot.

En els últims anys hi ha hagut cada vegada més investigadors que han relegat l'etimologia a un paper molt secundari en l'onomàstica.²³ La irrupció en escena de la pragmàtica, que tants bons resultats ha donat en els nous mètodes d'ensenyament de llengües estrangeres, i més tard l'aparició de la lingüística cognitiva²⁴ han canviat radicalment les formes de treball sobre els noms propis. La inèrcia, però, encara continua confontent a llecs i entesos.²⁵ En qualsevol cas l'etimologia sempre serà un aspecte de l'onomàstica que caldrà considerar ja que el cervell es resisteix a acceptar un mot sense significat i, quan no li queda més remei que acceptar-lo, no pot evitar l'evocació d'imatges i la relació amb un vocabulari ja conegut. Si el nostre cervell sent una seqüència fònica intel·ligible farà mans i mànigues per identificar-hi uns mots i atribuir-los un significat. Contra aquest fer instintiu²⁶ no podem fer altra cosa que acceptar l'etimologia dins els estudis onomàstics però reduint-ne el protagonisme.

²² Un bon amic historiador (!) explicava el cognom *Armengol/Ermengou* pel germànic *Ar < Herr, men < Mann* i *gou < Gau*, o sigui 'l'home senyor de la contrada'. Germànic ho és, però...

²³ "Die auch heute noch anzutreffende Beschränkung der «Bedeutung» auf Appellative ist ein Relikt der Scholastik und nach modernen wissenschaftlichen Kriterien nicht zu rechtfertigen: Der Name hat (sprachtheoretisch gesehen) den größtmöglichen Bedeutungsumfang, den ein Wort überhaupt haben kann". Ernst HANSACK (2004). *Das Wesen des Namens, dins Namenarten und ihre Erforschung*. Hamburg, p. 64.

²⁴ Ernst HANSACK (1990) "Bedeutung, Begriff, Name". *Studia et exempla linguistica et philologica: Series II, Studia Minora*, 1. Ratisbona. I del mateix autor: "Der Name im Sprachsystem: Grundprobleme der Sprachtheorie" (2000). *Studia et exempla linguistica et philologica: Series II, Studia Minora*, 5, Ratisbona.

²⁵ Enrique ALCARAZ, María Antonia MARTÍNEZ (1997 (2004)). *Diccionario de Lingüística Moderna*. Barcelona: Ariel Lingüística: "La **onomàstica** estudia la ETIMOLOGÍA, los significados y la difusión de los **nombres propios** de personas y la **toponímia** el de los nombres propios de lugares [...]. Tanto una como otra son excelentes auxiliares para los estudios de historia, entre ellos, por supuesto, los de LINGÜÍSTICA HISTÓRICA". [Negreta i majúscules a l'original.] Els autors només parlen de noms propis de persones i llocs, insisteixen en la importància de l'etimologia i releguen la nostra passió a una ciència auxiliar.

²⁶ Cf. el capítol 6, "The sounds of silence", del llibre *The Language Instinct*, de Steven PINKER, Nova York, 1994.

L'ETIMOLOGIA POPULAR

L'etimologia popular és un dels termes més ambigus, foscos i mal delimitats dels quals els lingüistes, i en especial els que ens dediquem a l'onomàstica, fem servir. Sovint en suposem un concepte clar i ben definit i li atribuïm la causa de solucions lingüístiques que no sabem explicar per cap altre motiu. Es tracta d'una mena de calaix de sastre on van a parar massa alegrement totes les peces que no encaixen en els nostres corpus particulars de topònims convenientment explicats.

El concepte d'etimologia popular que es desprèn de les lectures especialitzades varia molt d'un autor a un altre i fins un mateix investigador se'n serveix per a incloure i explicar diverses solucions lingüístiques que ben poc tenen en comú. Però no només el concepte és difús. La mateixa forma d'anomenar aquests fets, *etimologia popular*, no sembla ni prou escaient ni acceptada per tots els lingüistes. Massa sovint les etimologies no són populars en el sentit d'haver estat creades pel poble, per un autor col·lectiu i més o menys anònim, sinó que més aviat són obra d'escribes, secretaris i fins i tot gent ben instruïda que han caigut en el fenomen absolutament natural i humà de voler trobar un significat als mots poc transparents i al mateix temps associar un segment de sons a un significat a partir del lèxic mental de cadascú. Es tracta de recuperar la motivació perduda d'un mot que ja se'n ha fet incompreensible.

Pel que fa al terme científic, el professor John ORR²⁷ proposava fa més de mig segle el terme d'*etimologia associativa*, que ha conviscut amb el d'*etimologia popular*, tot i que a casa nostra s'ha preferit el segon.

Quant al concepte d'etimologia popular, val a dir que tant la seva consideració com el seu abast han variat al llarg del temps. Sovint ha estat una realitat lingüística poc mereixedora de l'atenció dels acadèmics. Gougenheim²⁸ en denuncia la consideració de *fet curiós* i *passatemps* que ha tingut entre els filòlegs, i el professor John ORR²⁹ en retreu la poca estima i la gairebé mala reputació de què ha gaudit durant massa temps. La reivindicació d'un estudi seriós de l'etimologia popular o associativa triga encara a tenir ressò entre els filòlegs. Anys després de l'aparició d'aquests articles esmentats i d'altres que reivindiquen un lloc digne per a l'etimologia popular encara trobem autors com Brunot i Bruneau que la qualifiquen negativament amb mots com deformació, fet eixelebrat i absurditat, oposada a l'etimologia o a les formes correctes.³⁰ Aquests autors, però ja posen més èmfasi en la substitució d'un terme incompreensible per un de clar, o sigui, semànticament transparent que no pas en fer judicis pejoratius que, com veiem, encara arrosseguen. De la mateixa època és l'excel·lent gramàtica de l'antic francès d'Eduard Schwan, on ja no apareixen judicis despectius i sí un intent força reeixit de descripció del feno-

²⁷ Johan ORR (1953). *Words and Sounds in English and French*. Oxford, p. 96; tot i que l'expressió *étymologie associative* ja apareix en un article seu vuit anys abans, sense acabar de distingir massa bé, encara, l'etimologia popular de l'associativa: Johan ORR (1945). "L'étymologie populaire". *Revue de Linguistique Romane*, XVIII, p. 136.

²⁸ Georges GOUGENHEIM (1948). "La Fausse Étymologie Savante". *Romance Philology*, I, p. 277: "Il n'y a pas encore très longtemps que l'«étymologie populaire» était regardée comme une curiosité du langage, presque comme une amulette."

²⁹ Johan ORR (1945). "L'étymologie populaire". *Revue de Linguistique Romane*, XVIII, p. 129.

"L'étymologie populaire a été longtemps considérée comme une sorte d'aberration linguistique, quelque chose d'exceptionnel, aboutissant à des déformations du langage parfois amusantes, parfois grotesques, toujours plus ou moins répréhensibles."

³⁰ Ferdinand BRUNOT, Charles BRUNEAU (1964). *Précis de Grammaire Historique de la Langue Française*. Paris: Masson et Cie Éditeurs, p. 4-5: "L'étymologie populaire est une déformation causée par un rapprochement inconsidéré, parfois absurde: l'alsacien sourcroute (*sour*; «sûr»; *croute*, *krût*, «chou»), transcrit correctement par Diderot, est devenu choucroute dans l'usage vulgaire, parce que la choucroute se fait avec des choux". I més avall, p. 29, continuen amb judicis pejoratius com "decepcionant" o "curiosa": "L'étymologie populaire remplace un terme incompréhensible par un mot clair. [...] Parfois le résultat est décevant [...] Gauchat a étudié, sous le nom d'interférence, une variété curieuse d'étymologie populaire...". Caldria demanar-se si les associacions que ells jutgen com a *inconsideré* i *absurde* no són en realitat una espurna de creativitat i, per què no, d'humor. Els seus respectius cognoms, no ens recorden uns divertits personatges del Tintín? També col·legues, de cognoms francesos, escrits diferent però pronunciats igual. És aquesta associació una *absurdité* o es tracta d'una mostra d'enginy? No ens trobem davant un fenomen natural que ens empeny indefectiblement a jugar amb la llengua?

men: “Als Volksetymologie oder Umdeutung pflegt man es zu bezeichnen, wenn assoziative Lautveränderungen die Folge einer durch Lautähnlichkeit veranlaßten Verknüpfung (a) der Bedeutung oder (b) der Funktion eines Wortes oder Wortteils sind”³¹. Per *Umdeutung* hem d’entendre “donar a una cosa un altre significat o modificar el que ja té”. Schwan inclou també dins el concepte d’etimologia popular les barreges semàntiques degudes a interferències entre diferents mots amb fonètica semblant i que ell anomena *Kontamination* o *Kreuzung*. I si més amunt hem vist que l’etimologia associativa o popular és el procés pel qual hom cerca una nova motivació als mots, Schwan inclou dins l’etimologia popular el procés contrari pel qual hom intenta desmotivar un mot sovint per motius de decència i bones maneres: *mordi* (“mort Dieu”), *pardienne*, *parbleu* (“par Dieu”).

Avui dia ja no trobem en cap manual seriós de lingüística atributs pejoratius a l’etimologia popular i sí uns intents més o menys reeixits i més o menys extensos d’explicar-ne la naturalesa i els mecanismes. Tots aquests intents es basen en la necessitat de trobar una motivació semàntica per a cada mot. D’aquí que no ens puguem desfer tan fàcilment de la semàntica, del significat, en treballs d’onomàstica. I aquesta insistència a trobar el significat del nom propi ens fa caure en el mateix error que al llarg dels segles ha fet caure generacions de gent il·lustrada o analfabeta: en trobar a tot preu un significat a un nom que no ens diu res, que no té un corresponent nom comú en la nostra llengua o en llengües pretèrites. I de la mateixa manera que l’etimologia popular incorre en l’error³² bàsic de voler atribuir un fals significat, o si més no imaginari, a un nom o al màxim possible de noms, el fet de voler trobar vulgues no vulgues els noms comuns que originaren noms propis, ens fa cometre també no sols els errors derivats de l’especulació, sinó també els errors metodològics que ens allunyen de la lingüística més científica.

El restabliment de la motivació d’una seqüència fònica és una necessitat gairebé instintiva de la persona. Més amunt he citat el llibre de Steven Pinker (veure nota 25), on en el capítol sisè explica com sons emesos per una màquina arriben a ser percebuts i interpretats com a veus humanes i fins a ésser entesos literalment com si es tractés d’una frase sencera de la llengua oral. Pinker, després d’il·lustrar aquest fet amb experiments de resultats sorprenents, acaba dient que el cervell humà pot donar un contingut lingüístic a simples sorolls encara que aquests només tinguin una semblança llunyana amb el llenguatge oral. La necessitat de motivació és, sembla, inherent a la mateixa existència del nostre llenguatge. La motivació dels mots (entre ells els noms propis) la percebem a través de diversos recursos lingüístics. Més concretament podem dir que la motivació entre el nom i la cosa es pot produir de tres maneres diferents: la motivació fonètica, em que l’onomatopeia en seria el cas més evident, la motivació morfològica i la motivació semàntica. Sovint però l’una pot portar a l’altra i és corrent trobar-ne dues o totes tres alhora en un mateix mot. Per motivació fonètica entenem aquells noms propis que han estat alterats fonèticament, dels quals algun(s) so(ns) han estat canviats quan es donaven dues condicions: que l’antiga motivació havia desaparegut i ja no deia res als parlants i quan el mot s’assemblava molt a noms comuns i d’ús corrent en la llengua parlada. El cas de *Torrefeta* (de *torre freta* < *frànyer*, ‘trencar’) o el cas de *l’Apareguda* (*pera* ‘pedra’ i *aguda*) en són dos exemples ben representatius. Els mots *freta* i *pera* han perdut l’ús i la motivació del topònim i són substituïts per mots semblants més entenedors. Un cas de motivació morfològica els trobem en el nom *Bac(h)* < *l’Obac* o *l’Obaga*, del llatí *opacus*. La *o* de la primera síl·laba ha estat entesa com a part de l’article *lo*. Com a exemple de motivació semàntica tenim el cas del pronomà *la Quar*, al Berguedà, *Lakor* en la documentació medieval i en la pronúncia de la gent de la conrada fins fa ben poc. El Santuari s’ha especialitzat en devots que patien malalties cardíques.

³¹ Eduard SCHWAN (1966³). *Grammatik des Altfranzösischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, p. 14.

³² Wolfgang PÖCKL, Franz RAINER, Bernhard PÖLL (2003³). *Einführung in die romanische Sprachwissenschaft*. Tübingen: Niemeyer, p. 41: “...die Sprecher haben offensichtlich das Bedürfnis, den Wortschatz ihrer Sprache so weit wie möglich zu motivieren, d.h. einzelne Wörter miteinander in Beziehung zu stehen. Führt dieses Motivationsbedürfnis zu etymologisch falschen Resultaten, so spricht man von **Volksetymologie**.” [La negreta és original.]

Més amunt hem vist com la desmotivació és un recurs per adaptar els noms propis a la parla d'un lloc i d'una època determinada. De fet és el mateix fenomen que acabem de veure però a la inversa:³³ es tracta d'esborrar una motivació massa evident per motius sovint relacionats amb algun tabú. El cas del Cavall Bernat (< Carall Bernat) n'és un bon exemple.

La qüestió de la motivació,³⁴ però, no és pas tan senzilla com sembla. Si Torrefeta (interpretat com a "torre feta, acabada") és un compost amb una motivació clara, els mots *torre* i *feta* en sí no tenen motivació. Ben mirat d'una torre en podríem dir de qualsevol altra manera. Si *lo bac* era entenedor per la interpretació de *lo* com article, el mot *bac* no té cap motivació. El joc de la motivació aquí és la síl·laba [lu] a inici de mot, els dos fonemes en un ordre determinat i davant un substantiu masculí i singular, cosa que per un nadiu de la llengua i d'una zona dialectal determinada és una marca d'article en la major part dels casos, però que per a un exolingüe que no domina el sistema pot ser una font de confusions: *luteranisme* [lu t.ə.rənismə] **lo teranisme*³⁵.

Restava encara oberta la qüestió d'anomenar *popular* a aquest tipus d'etimologia i d'escatir què vol dir exactament aquest adjectiu aplicat a l'etimologia. Els filòlegs sovint entenem per popular o vulgar allò que és propi del poble, que té un autor col·lectiu i que s'oposa a tota creació culta i conscient d'un fenomen lingüístic. Per etimologia *popular* entendríem doncs les creacions de mots o canvis en certs mots ja existents per part del poble tradicionalment analfabet i amb nuls coneixements filològics per tal de fer transparents semànticament, i amb un grau de consciència més o menys fluctuant, uns mots que ja no s'entenen. S'oposa doncs a l'etimologia culta, o sigui a l'etimologia científica, a la *de debò*. Cal saber, però, que moltes de les creacions considerades *populares* són obra de filòlegs, de lexicògrafs, de gramàtics de totes les èpoques que, mancats de la informació necessària o d'un mètode científic prou elaborat han donat com a bones etimologies que s'adeien més a la necessitat d'explicar un mot que no pas a resultats d'un estudi seriós. D'etimologies se n'han fet sempre. Els teòlegs medievals, per exemple interpretaven qualsevol esdeveniment de l'Antic Testament des de quatre aspectes diferents: el literal, l'al·legòric, el tropològic i l'anagògic. Doncs bé, aquestes interpretacions, sobretot les tres darreres, de caire espiritual, estan farcides del recurs a l'etimologia per tal de demostrar-ne l'au-

³³ Veure més amunt: Schwan, nota 30.

³⁴ Ja els filòsofs grecs van tractar sobre el signe lingüístic i la seva motivació. Es tractava de saber si els mots tenien o no un lligam directe amb la cosa, com defensava Plató, o si, per contra, la relació mot/cosa era del tot arbitrària, com mantenia Aristòtil. Potser algun lector d'aquestes línies ja s'ha decidit per algun d'aquests dos corrents oposats, el naturalista de Plató o el convencionalista d'Aristòtil. Tant si optem per l'un com per l'altre, de seguida pensem en les onomatopeies. El llenguatge oral potser sí que va tenir un origen en l'onomatopeia però l'evolució que pateix tota llengua l'esborra. A més els conceptes abstractes o moltes accions o qualitats, així com mots sense un significat semàntic transparent com són les preposicions o les conjuncions no es poden recolzar en l'onomatopeia. La diversitat lingüística sembla reforçar la posició convencionalista aristotèlica. És clar que avui dia els mots *gos*, *chien*, *quǎn* (xinès) o *kālb* (àrab) no tenen res a veure entre ells des del punt de vista formal. Fins les onomatopeies actuals (el *cocorico!* francès enfront del *kikeriki!* alemany, o el *meuh!* de la vaca francesa enfront del *muh!* de les alemanyes, el *coin-coin!* dels ànecs francesos o el *quak, quak!* dels alemanys, el *ouah! ouah!* dels gossos francesos davant del *wau wau!* alemany) difereixen força entre elles. Això sembla demostrar que el corrent convencionalista, que predica l'arbitrarietat del signe lingüístic, té raó, però encara hi ha força col·legues que pensen d'una altra manera. Ara per ara sembla que únicament per als infants la relació entre el mot i la cosa és inseparable i només a mesura que hom creix comencem a desfer el lligam entre el mot i la cosa, que ens semblava absolut. Sobretot quan hom parla una o més llengües estrangeres. Amb tot l'estultícia d'una mala ideologia lingüística ens ha fet sentir manta vegades i per boca d'adults: "Pero sí esto es una mesa, ¿por qué le tenéis que llamar *taula*?"

En qualsevol cas sembla que predomina la idea que el signe lingüístic és arbitrari en la major part de casos. No dic en tots. Més aviat hauríem de dir que la balança s'inclina cap al plat de la hipòtesi convencionalista pel sol fet que hi ha molts menys mots dels quals la motivació és evident que no pas el cas contrari. La postura convencionalista a ultrança ens portaria no només a tenir una idea falsa del desenvolupament del llenguatge oral sinó que podria tenir conseqüències estrofolàries i canviar conductes en la nominació personal com féu al segle IV a.C. Diodor de Megara, que anomenava els seus esclaus amb partícules de la llengua grega.

³⁵ Veure Stephen ULLMANN (1961). *Semantics*. Oxford: Basil Blackwell. Versió en castellà a Madrid: Aguilar, 1966. És un bon manual d'introducció a la semàntica. Per la motivació veure'n el capítol 4.

toritat. Poso com a exemple el “primer topònim”, o si més no el nom del primer lloc que hi hagué sobre la Terra segons les Escripures: el Paradís, anomenat Edèn. Doncs bé, Orígenes l’explica pel grec *hdu* ‘dolç’. Filó d’Alexandria, el mateix Orígenes, Isidor de Sevilla i tants altres exegetes medievals recorren a l’etimologia per a explicar el significat, per exemple, dels noms dels quatre rius del Paradís. Aquestes etimologies es creen amb els mateixos mecanismes que l’anomenada etimologia popular, és a dir, amb el restabliment (llegiu-hi creació) de la motivació del nom mitjançant una successió de sons prou evocadora. Amb la mateixa intenció una munió de gramàtics i erudits de tots els temps i fins als nostres dies han publicat diccionaris i articles amb etimologies errònies. No oblidem que en onomàstica hom ha volgut veure sovint uns orígens llegendaris, nobles o divins en els noms de famílies, ètnies, ciutats, etc., i que l’etimologia dels noms s’ha forçat cap a on més ha convingut. Tampoc no hi falten els errors dels escribes, copistes, i funcionaris que han interpretat malament els noms propis o que els han llatinitzat com han pogut o com els seus minsos coneixements del llatí els han permès. Les ultracorreccions, les analogies, les interpretacions particulars que n’han fet han estat l’origen de moltes d’aquestes anomenades etimologies *populars*.

Vist això caldria replantejar-se què estem fent i què estem dient quan recorrem, potser amb massa facilitat, al concepte d’*etimologia popular*. Per altra banda és curiós el contrast que hi ha entre la importància que es dóna a l’etimologia en la ciència onomàstica a casa nostra i el baixíssim percentatge d’articles, comunicacions o ponències que tenen per tema exclusivament l’etimologia popular o associativa.

EPÍLEG

Com veieu, aquesta tardor m’ha portat a reflexionar una mica sobre l’onomàstica al nostre país i sobre el que m’agradaria que fos. No vull pas dir que anem per mal camí i l’onomàstica a casa nostra pateixi d’algun mal. Ans al contrari, la mateixa existència de la Societat d’Onomàstica, els seus col·loquis i el seu butlletí n’evidencien la vitalitat. Les contribucions de tothom qui ha tingut alguna cosa a dir, des del seu lloc, han creat un fons d’informació i una curiositat pel tema que ja voldrien altres cultures del nostre entorn geogràfic. La publicació de l’*Onomasticon Cataloniae* és una fita en la toponímia romànica. I no oblidem la munió d’articles, notes, reculls, anècdotes, etc., que recullen publicacions comarcals fetes per gent que, sense cap pretensió, contribueix a la conservació de noms que es perden i que moltes vegades són d’una importància cabdal i testimonis únics per a esbrinar la història dels nostres noms.

Amb aquestes reflexions que acabo de fer m’agradaria haver engrescat alguns de vosaltres a veure la necessitat d’unificar criteris en la recerca onomàstica, d’elaborar-ne un vocabulari, de formar investigadors i obrir diversos fronts de treball que responguessin a uns objectius concrets. Al capdavall es tractaria de revisar i posar al dia els estudis onomàstics als Països Catalans, donar-los una nova empena i fer-los jugar a primera divisió. Potser caldria un col·loqui sobre metodologia, novetats, tendències, bibliografia, etc. Però, això, ja no em correspon decidir-ho a mi. Sí, però, que no puc estar-me de proposar-vos-ho.

Figueres, 12 de novembre de 2007

